

Koltai András:
Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara
a XVII. század közepén

Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2012. 636 o.
(A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források. Feldolgozások 14.)

Általánosan elfogadott megállapításnak számít, hogy a magyar főúri udvar a kora újkori Magyarországon milyen nagy jelentőséggel bírt. Egyaránt volt gazdasági centrum, a társadalmi élet színtere, szellemi alkotás és a kultúráközvetítés központja. A közhelyszerű megállapítás ellenére a főúri udvarok szervezete, működési struktúrája iránti érdeklődés egy 19. századi forrásfeltáró korszak (Radvánszky Béla, Takáts Sándor, Thaly Kálmán, Thallóczy Lajos munkássága), majd az elsősorban gazdasági funkció feltárására irányuló két világháború közötti kutatások után csupán az utóbbi időben élénkült meg, némileg egybeesve az udvartörténet utáni érdeklődés nemzetközi konjunktúrájával. Az újabb magyar kutatások kiindulópontjának az R. Várkonyi Ágnes szerkesztésében megjelent *Magyar reneszánsz udvari kultúra* kötet (1987) tekinthető, amely elsősorban művelődéstörténeti megközelítéseket fogott egybe. A következő huszonöt év terméséből két kiadvány érdemel mindenképpen említést: az egyik a most ismeretendő munka szerzője, Koltai András által válogatott, magyar udvari rendtartásokat tartalmazó kötet (2001), a másik Horn Ildikó és G. Etényi Nóra által szerkesztett, „*Idővel paloták...*” cím alatt kiadott tanulmánygyűjtemény (2005). Ez a sor most tovább bővíthető Koltai András Batthyány I. Ádámról (1610–1659) és udvaráról írt monográfiájával, amely a szerző 2000-ben megvédett disszertációjának átdolgozott, jelentősen kibővített változata, és a témában folytatott, közel két évtizedes kutatásai lezárásának tekinthető.

A témaválasztás több szempontból is kitűnő, nem utolsósorban azért, mert az írásbeliség iránt élénk érdeklődést tanúsító Batthyány Ádámtól a körmendi Batthyány-levéltár kétszeri pusztulása (1945, 1956) után is igen komoly mennyiségű és igen sokrétű forrásanyag maradt fent: gazdag birtokigazgatási iratanyag és páratlanul gazdag misszilisgyűjtemény. A sok forrás azonban nemcsak áldás, hanem átok is, így nem véletlen, hogy Batthyány Ádám a személyéhez kapcsolható számos tanulmány dacára eddig életrajz nélkül maradt, annak ellenére, hogy a 17. század közepének fontos figurája volt, bár tegyük hozzá, tudományunk olyan túl sok jól sikerült életrajzzal nem büszkélkedhet. Ezért is nevezhető bátor tettnek Koltai András munkája, aki élni tudott a sokrétű forrásanyag által kínált lehetőséggel, és nem csupán a földesúri famíliára vonatkozó, külön gyűjtött anyagot tanulmányozta át, hanem gazdasági vonatkozású iratok tömkelegét, ezenfelül számos levelet a Batthyány család misszilisgyűjteményéből, amelyek esetenként remek adalékokat szolgáltatottak, és számos jelenség jobb megértéséhez segítettek hozzá.

A munka a három függelékkel nem számítva öt fejezetre tagolódik, és mint címe is előrevetíti, egyszerre két dolgot állít célkeresztbe úgyesen egymásba bújtatva: a szerző nem csupán Batthyány Ádám udvaráról kínál áttekintést, hanem magának a dominusnak, Batthyány Ádámnak az életét is feldolgozza. Ez a megoldás lehetőséget nyújt arra, hogy a főúri udvar ne csupán statikus képződményként jelenjen meg, hanem esetenként működése közben kerüljön bemutatásra. Az öt fejezet közül a monográfia alapvető témáját képező udvart a III. és IV. fejezetben ismerjük meg. E köré csoportosul a főhős élete (I. és II. fejezet), felvezetve a családi tradíciók bemutatásával, a záró V. fejezetben pedig Batthyány Ádám családi életének sorsdöntő eseményeiről olvashatunk (születés, keresztelő, lakodalom, temetés), valamint a kor emberének meghatározó élményéről, a hitelétről kapunk áttekintést.

A Batthyány család felemelkedését sikeres familiárisi szolgálatának, illetve a királyi udvarban szerzett érdemeknek köszönhetjük. Id. Batthyány Boldizsár I. Mátyás és II. Ulászló alatt befutott sikeres pályája a családot a főúri rend küszöbéig vitte, a küszöb átlépése azonban majd csak a következő generációnak sikerült. A remek stratégia Batthyány Boldizsár fiát, Ferencet a trónörökös udvartartásba juttatta be, aki így együtt nevelkedett Lajos herceggel. Általában a trónörökös udvartartás kulcsemberei alkotják a következő kormányzat magvát, így nem csoda, hogy az udvari világban biztosan mozgó Batthyány I. Ferenc szép karriert futott be, és a Jagelló-kor végén a családot már a magyar vezetőréteg tagjaként látjuk viszont. Ferenc túlélte a mohácsi vészt, és sikeresen stabilizálta a család helyzetét a két királyi időszakban is. Ferenc egyébként a saját esetében sikeres taktikát próbált továbbvinni, unokaöccsét és unokaöccse fiát is udvari szolgálatra küldte – ez már a Habsburgok udvara –, ahol azonban sem I. Kristóf, sem III. Boldizsár nem találta a helyét. Utóbbi esetében Bécsben még lefogásának a terve is felmerült. A Batthyányok négy generációja királyi udvarhoz fűződő kapcsolatának feldolgozása már maga felér egy kismonográfiával, és sok mindent megmagyaráz a család karrierjére és kapcsolatrendszerére vonatkozólag.

Az udvari tradíció tehát megtört, és majd csak a monográfia főhősével, Ádámmal folytatódott, akinek életéből három fontos eseményt mutat be részletesen Koltai. 1. Vitája anyjával, Poppel Évával, amelyben mindjárt megmutatkozott szenvedélyes, konok természete, és mivel mindketten konok és szenvedélyes emberek voltak, civakodásuk egészen az anya 1640-es haláláig tartott, annak ellenére, hogy 1629-ben és 1632-ben megegyezést kötöttek a birtokok megosztása ügyében. 2. Hitváltoztatása. A Batthyányok a 16. század második felében előbb evangélikusok, majd reformátusok lettek, hogy Poppel Évával újra az evangélikus hithez kötődjenek. Batthyány I. Ádám a 17. század első felében kibontakozó katolikus megújulás dinamizmusának engedve katolizált (1629), áttérésének különlegessége „megtérési irata”, amelyben Pázmány Péter szellemi irányítása alatt megfogalmazta hitbeli problémáit. Mindez komoly intellektuális igényekre mutat, amelyeket azonban nem mélyített el megfelelő iskolázottság. Mindez jól érzékelhető nehézkes mondatformálásában és sajátos ortográfiájában is. 3. A harmadik esemény házassága Formentini Aurórával, ahol a szenvedély ismét színre lépett. Ádám úr ugyanis nem számításból kötött házasságot, nem valamifajta családi stratégia irányította, ami-

kor a szép görzi származású udvarhölgy mellett döntött, aki bizony csak szerény hozományt, legfeljebb kapcsolati tőkét hozott a házasságba.

Batthyány Ádám 1632-ben tért haza véglegesen feleségével az anyja szerint fölöttébb elhanyagolt birtokaira, és kezdte meg azok személyes irányítását. A szerző részletesen bemutatja a Batthyányok birtokkorpuszát, illetve annak létrejöttét, az Ádám által végrehajtott gyarapításokat. Ez azért is fontos, mert a birtok adja a főúri lét alapját, teszi lehetővé a főúrtól megkívánt társadalmi reprezentációt, a reprezentációhoz szükséges udvartartás fenntartását, illetve az udvartartás épített környezetét jelentő várak fenntartását. A Batthyányok számos várral és kisebb kastéllyal, udvarházzal rendelkeztek, amelyek közül kettő emelkedett ki, Németújvár és Rohonc. Sajnos egyik sem áll fenn napjainkban abban a formában, ahogy azokat I. Ádám használta. A sokáig lakatlanul álló Németújvárból csak részek maradtak meg, Rohoncot a világháború végén tűzvész pusztította el. Koltai András a rendelkezésre álló leírások alapján rekonstruálta a várak belső tereosztását, amelyről az inventáriumok alapján rekonstrukciós rajzokat is készített (180., 198–199.). Nagyon fontos eredménynek tartom, hogy Koltai András kutatása során nyilvánvalóvá vált a várak eltérő funkciója. A rohonci vár elkészülte után (Batthyány szenedélyes építető) a családi élet elsődleges színtere lesz, még akkor is, ha maga a főúr sokat is volt úton különböző birtokközpontjai között, illetve amikor hivatalos ügyeit intézte. Németújvár ezzel ellentétben a családi tárház szerepét töltötte be, ahol a családi kincsek, fegyvertár, könyvtár, levéltár található felhalmozva a „komornyik” (kamarás) felügyelete alatt.

Az életút és az épített környezet felvázolása után következnek a monográfia kulcsfontosságú fejezetei, amelyek a főúri udvart mutatják be. Sajnos írásbeli rendtartása a Batthyányok udvarának nem volt, csupán egy rövid tervezet maradt meg 1648-ból, az ott jelzett instrukciók valószínűleg nem készültek el. Mindez megnehezítette a szerző dolgát, mert a megmaradt összeírások, konvenciók, fizetési listák, prebendajegyzékek alapján volt kénytelen rekonstruálni az udvar szerkezetét és működését. Ezek alapján kellett azt a 250-260 főt csoportosítani, akik az udvartartást alkották. Az udvar legfontosabb rétegét a familiárisok képezték, akiket a korabeli források *fõember szolgaként* is emlegetnek. Az ő feladatuk nincs minden esetben pontosan körülírva. Két részre válnak szét, azokra, akik állandóan az úr mellett vannak (*continuus uraim*), valamint azokra, akik otthon laknak, és csak akkor jönnek, ha hívják őket (*házi uraim*). A familiárisok alkották az úr kíséretét, ha kellett, katonai feladatokat láttak el, ha kellett, tanácsot adtak, leveleket vittek, követségbe mentek, képviselték urukat annak különböző jogügyleteinél stb. Cserébe bért kaptak, zálogbirtokhoz juttatta őket az úr, ajándékokat adott nekik, a dominus kapcsolatrendszerével is segítette ügyeiket, vagy éppen támogatta őket egy-egy tisztség megszerzésében. Ami a Batthyány-familiárisok elemzésénél meglepő első pillantásra, hogy nagyon nagy a mozgás. Volt ugyan egy mag, de a familiárisok tekintélyes része csak néhány évig állt az úr szolgálatában. Szerző-döntő ideje leteltével joga volt urat váltani. Az is meglepő, hogy nem csupán a Batthyányok törzsbirtokainak közvetlen közeléből, Vas megyéből jöttek familiárisok, hanem Veszprém megyéből is. Figyelemre méltóak Koltai András meglátásai a

magyarországi társadalomfejlődés szempontjából oly fontos familiáris-szervitori rendszerről, amikor is hangsúlyozza a középkor és a kora újkor közötti folyamatosságot. Továbbgondolásra érdemes, hogy vajon a familiáris-szervitori rendszer miként illeszkedik a nemzetközi történetírás által az utóbbi években sokat vitatott patrónus-kliens rendszerhez.

A német történetírás által szívesen alkalmazott exkurzusok mintájára számos életutat ismerhetünk meg, eltérő tipográfiával, kisebb betűvel szedve (például Keczer János pályája, 271.; Káldy Ferenc és Péter, 272–273.; Francsics Péter, 273–278.). Így a főszöveget nem nehezíti a közvetlenül nem odatartozó információ, a kitérők ugyanakkor elevenebbé teszik azt, mintegy illusztrációként szolgálnak.

A Batthyány-udvar jelentőségét mutatja, hogy számos főrangú ifjú töltött familiáris-ként több évet Batthyány Ádám udvarában, így a Révay, Thököly, Koháry, Haller, Bercsényi, Erdődy, Esterházy családokból érkeztek ifjak, többnyire már lezárt képzéssel (gimnáziumi oktatás után, esetleg már néhány év filozófiát is látogattak valamely egyetemen). Az udvari szolgálat során módjuk volt részben az illő viselkedési formákat elsajátítani, részben a török közelsége miatt haditapasztalatokra is szert tenni. Batthyány Ádám udvarának egyik előnye, hogy nem csupán magyar nyelvű volt: az asszony német udvartartása révén a német nyelv gyakorlására is lehetőséget adott (egy kis fejezet a munkában a női udvarról is szól, 373–391.).

Az udvar két kulcsszereplője volt a főkapitány, a főúr egész magánhadsergének vezetője, illetve az udvari hadnagy, aki az udvari sereget vezette, és egyben az udvartartás legtekintélyesebb személye. Ez a fejezet részletesen bemutatja az udvartartás állandó tisztviselőinek a feladatait, akik közül a legfontosabb az udvarmester, aki az inasok, étékfogók, bortöltők, pohárnokok, csatlósok, ajtónállók előljárójaként a mindennapi élet szervezésének fontos embere volt. Mellette kiemelkedő jelentőségű még a már említett komornyik-kamarás, aki a tárházért felelt, továbbá a konyhameszter, aki a konyha és a szakácsok felügyeletét látta el. Mivel a kor legfontosabb szállítóeszköze a ló, érthető, hogy a lovászmesteré is tekintélyes tisztség, ami ráadásul komoly szakértelmet is igényelt, a ló ugyanis kényes jószág. Az elemzés végigköveti az udvartartás egyes csoportjait, az olvasó megismerkedhet a bortöltő (az evés-ivás szemlátomást centrális jelentőségű volt a korabeli udvar életében), a pohárnok, a tálhordók, csatlósok, deákok, mezei és házi muzsikások, szakácsok, lovászok feladataival. Az udvar szerkezetét, az egymásba fonódó feladatköröket és bonyolult viszonyokat egy egész oldalas ábra hivatott érzékeltetni. (331.)

A nyomtatott leíráshoz szorosan kapcsolódik az az internetes adatbázis, amely Batthyány Ádám udvartartásának tagjait tartalmazza (<http://archivum.piar.hu/batthyany/kutatas.htm>). Ha már kritikát akarunk gyakorolni, az egyik pont éppen az lehetne, hogy valamilyen formában talán érdemes lett volna a földesúri família, de legalább a familiárisok névsorának e monográfiában történő közzététele.

A könyv utolsó fejezete a főúri családi élet legfontosabb eseményeit mutatja be: születés, a gyermekek taníttatása, házassága (Esterházy László és Batthyány Eleonóra házassága, a többi gyermek csak apjuk halála után kötött házasságot), halál (Formentini Auróra temetésének részletes bemutatása), majd újabb házasság (Batthyány Ádám második házassága), újabb halál (a főszereplő halála). Záróak-

kordként az olvasó megismerkedhet azzal, hogy mi történt Batthyány Ádám halála után, mi lett az udvartartás sorsa, mi történt Batthyány Ádám vagyonával, miként zárták ki az első házasságból született fiúk a második feleséget és leányféléstvéruket az örökségből.

Az ismertetés elején említett funkciók közül nagy jelentőségű volt a főúri udvar kultúra-közvetítő szerepe is. E téren Koltai András munkája az udvarban folyó vallási életet mutatja be különös részletességgel (Batthyány Ádám könyvtárát már korábban külön kötetben dolgozta fel 2002-ben). Az udvarbeli vallásos élet specialitása, hogy a főúr és az udvara vallása eltért egymástól. Az úr 1629 szeptemberétől katolikus, felesége és a női udvar nagyobb része is az, míg a familiárisok evangélikusok és reformátusok, akiknek a hitváltoztatása csak lassan zajlott. Ez azonban szemlátomást csak egy kezelhető szinten okozott konfliktust a mindennapi életben. A korabeli paphiány miatt Batthyány Ádámnak még udvari lelkészt sem volt egyszerű szereznie, nemhogy a birtokaira elegendő számú katolikus papot. E téren néhány vereséget is elszenvedett a frissen katolizált főúr. Nem jutott udvari jezsuitához (presztízskérdés), vagyis csak átmenetileg, nem sikerült a sarutlan ágostonosokat (udvari kapcsolat) idecsalogatnia, a domonkosok neki nem tetszettek, végül a mariánus ferencesekkel találta meg a hangot, akiknek kolostort is alapított Németújvárott és szemlátomást jól megértette magát velük. Az udvari lelkészi szolgálatot is ők látták el. Az idősödő Batthyány Ádámnál az erőteljes alkoholfogyasztás mellett a halálra való felkészülés jegyében elmélyülő vallásosság is megfigyelhető. (Idekapcsolható a szerző által korábban feltárt imakönyvkiadása, a *Lelki kard*, illetve ez időből fennmaradt bűnkatalógusa.)

A monográfia használatát függelék könnyíti meg (501–543.), amely tartalmazza Poppel Éva és Batthyány Ádám végrendeletét, a Batthyány család genealógiáját a 18. századig bezárólag, illetve Batthyány Ádám fontosabb birtokait uradalmanként csoportosítva. A birtokok földrajzi elhelyezését a könyv elején és végén egyaránt megtalálható térkép könnyíti meg.

A munka nem csak tartalmát tekintve értékes, de külsőjét tekintve is színvonalas, ami a tipográfiai munkát végző Neumann Tibort és a Győri Egyházmegyei Levéltár szerkesztésben közreműködő munkatársait, Vajk Ádámot, Nemes Gábort és Arató Györgyöt dicséri. A kötetet számos táblázat és még számosabb kép illusztrálja. A képekhez részletes leírások tartoznak, amelyek az értelmezést könnyítik meg.

Az impaktfaktorok világában a történész is egyre inkább rákényszerül, hogy rendszeresen produktumokkal álljon elő, termeljen a szó legrosszabb értelmében. Ennek persze megvan az a hátránya, hogy sok munka időnap előtt jön a világra, „koraszülött” a szó legszorosabb értelmében: még nem ért meg a publikálásra, még anyagot kellett volna gyűjteni, még át kellett volna gondolni egynémely elemét. E téren üde kivételt jelent Koltai András könyve, amely vagy tizenöt éves, sőt még hosszabb „genezisre” tekinthet vissza. Egy kiérlelt monográfiát vehet kézbe az érdeklődő, amely hatalmas forrásanyagot egyesít magában, és amelynek megállapításai mögött sokéves kutató- és elemzőmunka áll. Bár a monográfia a Batthyány család történetéből számos eseményt tisztáz a birtokszerzésre, a családtagok egyé-

ni életútjára vagy éppen az eddig alig ismert második feleség történetére vonatkozólag is, a mű igazi nyereségét az udvartartás bemutatása képezi. Azt ugyan nem lehet kijelenteni, hogy a magyar főúri udvar története ezzel megírásra került, de az biztos, hogy Koltai András munkájának megjelenésével roppant fontos viszonyítási pont keletkezett, ami mindenki másnak, aki a témával foglalkozik, tájékozódásul szolgálhat. Remélhetőleg a Thurzók, Rákócziak, Forgáchok, Nádasdyak, Zrínyiek és más magyar főurak udvartartásáról is hasonló munkákat olvashatunk rövidesen.

Fazekas István